

Попельнух Д. А.,

викладач кафедри педагогіки та іноземної філології

Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

АРХЕТИПІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ НІЧ У ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті досліджуються засоби вербальної актуалізації архетипів концепту НІЧ у поетичному дискурсі та документах Великої Британії VII – VIII ст. Вибір саме цього періоду пояснюється тим, що сприйняття світу в указаних темпоральних межах максимально наближено до міфо-епічного, що через особливості мислення передбачало відповідну інтерпретацію часу та його гіпоніму – ночі.

Ключові слова: архетип, концепт, поетичний дискурс, передконцептуальні підвалини.

Постановка проблеми. Час здавна слугує інструментом когнітивної діяльності людини, укоріненим у свідомості носія мови [1, с. 10–11; 2, с. 5; 3, с. 23–25; 4, с. 11–12]. Одним із проявів його походження як ментального конструкту є наявність передконцептуальних чи архетипичних ознак [5, с. 6–8; 6, с. 15; 7, с. 26].

Серед гіпонімів концепту ЧАС концепт НІЧ посідає особливе місце. Це пояснюється особливостями світосприйняття людини, яка пов'язувала темний період дня із певними емоціями, ритуалами, забобонами тощо. Всі вони слугують підґрунтям архетипу концепту НІЧ, яка, власне, і знаходиться в центрі уваги нашого дослідження.

Об'єктом роботи є архетипи, які слугують передконцептуальними підвалинами концепту НІЧ.

Предметом є засоби вербальної актуалізації відповідних архетипів у поетичному та інших типах (хроніках та інших документах) Великої Британії (VII – VIII ст.). Вибір саме цього періоду пояснюється тим, що сприйняття світу в указаних темпоральних межах максимально наближено до міфо-епічного, що через особливості мислення передбачало відповідну інтерпретацію часу та його гіпоніму, ночі [8, с. 118–127, 173–180].

Гіпотезою дослідження є припущення, що архетипові ознаки ночі присутні у засобах його вербальної реалізації відповідного концепту в будь-який період розвитку англійської мови, однак основу для формування архетипових ознак ночі закладено в межах міфо-епічного мислення. Відбиття останнього репрезентовано в поетичних творах та документах давньоанглійського періоду (VII – VIII ст.).

Метою статті є визначення засобів вербальної реалізації архетипових ознак ночі в межах різних типів дискурсу Великої Британії VII – VIII ст.

Досягнення мети можливо за умов розв'язання таких завдань:

- 1) визначити релевантні для лінгвокогнітивного напрямку лінгвістики ознаки архетипу;
- 2) виявити характеристики символів ночі, сформованих у межах міфо-епічного мислення різних культур та, зокрема культури Великої Британії;
- 3) описати процедуру виявлення архетипових ознак ночі, реалізованих в поетичному та інших типах дискурсу Великої Британії у VII – VIII ст.;

4) виявити та систематизувати архетипові ознаки ночі, що знайшли вербальне втілення у поетичних творах та інших документах Великої Британії у відповідний період.

Матеріалом дослідження слугували поема «Беовульф», а також статті словників-тезаурисів давньоанглійського періоду («Thesaurus of Old English, “Old English Online”»).

Актуальність дослідження визначається чільною роллю ментальних процесів людини у формуванні вербалізованих уявлень про час, у тому числі й в історичній перспективі.

Інструментом дослідження є національно-культурний концепт [9, с. 35, 37–38]. Концепт визначаємо як основу для архетипу, який за визначенням є культурно зумовленим явищем [10, с. 53; 11, с. 13–15].

Виклад основного матеріалу. У сучасній когнітивній науці загально визнаним є той факт, що людина свідомо використовує лише невелику частину ресурсів мозку. Інтелект переважно оперує з несвідомим, в якому присутнє і те, що К. Юнг називав «колективним несвідомим» [12, с. 2–3; 13, с. 5–6]. Останнє називається проформою свідомості, яка здатна впливати на внутрішній стан людини. У колективному несвідомому існують своєрідні когнітивні образи, на які орієнтується людина у своїй інстинктивній поведінці. Такі когнітивні образи описані К. Юнгом як архетипи [12, с. 3–4].

Поняття архетипу (в термінах когнітології) можна назвати передконцептуальною основою для формування структур уявлення знань [13, с. 2; 10, с. 13–14]. Це генетично найбільш давня форма мислення, що робить свій внесок в адекватну обробку інформації людиною. Важливо зазначити, що архетип є не тією чи іншою семантичною конструкцією, а апіорно-когнітивною умовою її формування. В цьому сенсі архетипи – це «чиста спрямованість мислення, базовий рівень ментальності людини, в якому весь досвід природної самоорганізації відбитий у вигляді передконцептуальних моделей структурування» [14, с. 5]. Архетипи колективного несвідомого можна розглядати як своєрідні когнітивні образи, на які орієнтуються людина у своїй інстинктивній поведінці [14, с. 6].

Систематизація поглядів К. Юнга та його послідовників щодо природи архетипу як колективного несвідомого та архетипного образу у формі виявлення свідомості дає змогу окреслити коло архетипів та розділити їх на психологічні та культурні [14, с. 2–3].

У зв'язку з когнітивною лінгвістикою психологічні архетипи постають як результат емоційного досвіду людства. Це передконцептуальні структури, довербальні концептуальні імплікації, певний набір яких складає зміст того чи іншого архетипу [14, с. 11]. Психологічні архетипи породжуються емоційним досвідом людини. Коло психологічних архетипів, окреслених К. Юнгом, було розширено і нині включає такі: Самість, Его, Дух / Бог / Сатана (кінцева реалізація психічної реалізації, спроектованої на зовнішній світ), Аніма (несвідома жіноча сторона чоловічої особистості (Жінка, Діва Марія, Мона Ліза)), Анімус

(несвідома чоловіча сторона жіночої особистості (Чоловік, Ісус Христос, Дон Жуан)), Мати / Жінка, Світло, Темрява / Тінь (несвідома протилежність того, що індивід наполегливо зміцнює у свідомості), Вогонь, Земля, Повітря, Море, Орієнтація, Регенерація, або Трансформація [14, с. 13].

Культурний архетип – це свідомо перероблений архетип у судженнях та оцінках індивідуумів. Його зміст складають концептуальні ознаки, які проявляються у словесних образах та символах через співвідношення з міфом, релігійним вченням, казкою. До культурних архетипів відносяться архетипи Трійці, Богоматері / Мадонни, Персони / Маски (соціальна роль людини, що впливає з громадських очікувань та навчання у ранньому віці), Героя / Трікстера, Вічного Мандрівника, Світового Дерева, Світового Яйця, Мудрого Старця / Старухи, Життя, Смерті, Розвитку, Метаморфози [14, с. 13–14].

Враховуючи той факт, що в культурі має місце інтерполяція психологічних та культурних архетипів, вважаємо, що цілком природним є спостереження, що архетипізація концепту НІЧ через його властивості йшла в обох напрямках. Це пов'язано також із іманентними особливостями ночі, що є і психологічним, і культурним архетипом, тобто невід'ємним компонентом психологічного досвіду, який знайшов відбиток у казках та міфах.

Архетипізація концепту НІЧ у різних культурах простежується в межах міфо-епічного мислення. Наприклад, санскритом ім'я ночі – Ліла – означає гру. В давньоіндійському світі володаркою ночі виступає дружина бога любові Ками – богиня задоволення і насолоди Раті. В індійській культурі представлений архетип Темрява, тут він має позитивний сенс, а саме ніч асоціюється з любов'ю та насолодою [15, с. 2–4].

Символіка ночі дуже різноманітна. У грецькій міфології Ніч, Нікта, завжди протиставляється Гемері, дню. Нікта походить з Хаосу і народжує бога смерті Танатоса, бога сну Гипноса, німфу Немесиду і бога лихослів'я Мома. Все це початкові древні сили, що ховаються в лоні ночі. Вона є проекцією Аїда (царства мертвих). Будинок ночі знаходиться в безоднях Тартар, де і зустрічаються Нікта і Гемера, змінюючи одна одну. Фігура персоніфікованої Ночі парує в небі, під блакитним склепінням, засіяним зірками. Вона може тримати немовля в кожній руці, причому один з них, білий, є Сном, а другий, чорний, – Смертю [15, с. 4]. Отже, у грецькій міфології ніч асоціюється із хаосом, смертю, сном, спокутою та лихослів'ям. Таким чином, у грецькій міфології представлені ознаки архетипу Аніма (що асоціюються з богинею ночі Ніктою) та архетип Тінь / Темрява (пов'язаний із царством мертвих, Аїдом).

У кельтів зміна сезонів асоціювалася зі зміною чільних божеств: бог Світла передавав своє життя богу Темряви під час Хеллоїну. Хеллоїн, що англійською мовою тлумачиться як переддень усіх святих (*All Hallows' Eve*, або *All Saints' Eve*), веде початок від кельтського ритуального свята Самайну, засвоєного німецькими племенами англів, саксів та ютів, що переселилися до Британії після VI ст. н. е. Хеллоїн також називають ніччю приводів чи безладу (*Pooky or Punkie Night*, або *Mischief Night – evil condition, misfortune, need, want*), або ніччю невдач, нещастя, диявольських сил [16, с. 2–3]. В цьому символі наявні двоїсті властивості ночі і дня, асоціації із царством живих і царством мертвих. Проте переважно спостерігаються ознаки архетипу Темряви, тому що Хеллоїн – це особлива ніч, та архетипу Смерті, що втілені через символи темних сил та царства мертвих [17, с. 22].

У християнстві ніч традиційно є часом небезпек і спокус: «Бог дарував день живим, а ніч віддав мертвим» [15, с. 11]. Одночасно

це час духовної битви і молитви для містиків і ченців. Саме вночі народився Христос, який приніс «світло істини тим, хто поневіряється в ночі омани» [15, с. 13]. Ніч – це час кохання і головних таїнств життя. Вона описується як містична і метафізична. Під час чарівної ночі багато що стає можливим. Є ночі ясного бачення, передбачення, передчуття [17, с. 7]. Таким чином, в християнській культурі ніч архетипізується як Дух / Бог / Сатана та Світло.

Для гуманістів Ренесансу ніч поставала руйнівним елементом, що символізує фізичну смерть, тому іноді вона зображувалася у вигляді чорного шура. Водночас вона наповнена життям духів, тіней, примар, перевертнів і відьом. Звичайні атрибути Ночі для цього періоду – це сова, маски і маки, останні іноді у вигляді вінка на голові [17, с. 8]. Таким чином, ренесансна ніч архетипована як Темрява / Тінь, Смерть і Дух.

В межах світосприйняття давньоанглійської людини, згідно з гіпотезою, концепт НІЧ має архетипові прояви, схожі на міфо-епічні. Процедура виявлення архетипових ознак концепту НІЧ, реалізованого у межах давньоанглійського дискурсу полягає, по-перше, у виявленні колокацій чи тестових пасажів із лексемою “night” у тексті поеми «Беовульф», а також у відповідних статтях словників тезаурусів давньоанглійського періоду. Другим етапом аналізу є групування знайдених колокацій за семантичними ознаками, що характеризують певні архетипи. Фінальним етапом дослідження є виявлення номенклатури архетипів та засобів їх вербальної реалізації.

В межах першого етапу виявлено 62 відповідні колокації, які структурно постають як номінативні, атрибутивні та вербальні сполучення, які мають денотат «ніч», чи співвідносяться із нею асоціативно. В останньому випадку це колокації, які позначені у відповідних статтях про ніч, але не мають темпорального денотата і взагалі не вказують на часовий проміжок. Такими є, наприклад, колокації, де ніч реалізується як сліпота або нечіткість бачення (*blindness; night-blindness; blind in one eye*); жива істота (*strode o'er floor the famed-in-strife, with his hand-companions, – he hall resounded, – wishing to greet the wise old king, Ingwines' lord; he asked if the night had passed in peace to the prince's mind*); смерть та причини смерті (*night is violent death, slaughter; sudden death; wound causing death; death-stroke; death-bringing tree*); вбивство та його засоби (*to slaughter an innocent; to commit murder / manslaughter; to kill, slay; death caused by sword; to kill by crushing; to kill by drowning; to kill by poison*); знищення (*night is destruction; deadliness, destructiveness; destruction of men*); руйнування домівки (*destruction of protection / shelter; destruction of life*); прокляття (*perdition*); втрата (*waste, desolate*); руйнівник (*as life-destroyer; as devourer*); поглинання (*to devour, engulf, consume*); спустошення (*to lay waste; (of person) to lay waste*); смертельні стосунки (*deadly bond, embrace*), а також як темна сторона людини або ворог (*when heaven's jewel had fled o'er far fields, that fierce sprite came, night-foe savage, to seek us out where safe and sound we sentried the hall*).

Другий етап дослідження передбачає аналіз конкретних проявів ознак архетипізації ночі. У його межах виявлені такі архетипи.

1) Архетип Аніма / Анімус проявляється в сполученні “Bridal night” (*Thesaurus of Old*). Тут ніч актуалізована як передвесільна. Людина (чоловік або жінка) знаходить споріднену душу, вони дають шлюбні клятви один одному.

2) Архетип Темрява вербалізується у таких колокаціях, що не мають темпорального денотата: *Defective vision; Blindness;*

Night-blindness; Dim-sighted; Blind; Born blind; Blind in one eye; Stone-blind; (Of sight) to grow dim (Thesaurus of Old English). Тут ніч асоціюється зі сліпотою, нечіткістю бачення.

3) Архетип Персона проявляється у прикладі: “*Strode o'er floor the famed-in-strife, with his hand-companions, – he hall resounded, – wishing to greet the wise old king, Ingwines' lord; he asked if the night had passed in peace to the prince's mind (Beowulf)*”. Тут ніч асоціюється з живою істотою, яка може рухатися.

4) У тлумачних словниках ніч асоціюється з такими явищами, як смерть або якась руйнівна сила. В таких прикладах реалізується архетип Смерть / Тінь, що актуалізований у сполученнях, що денотують смерть: *Night is Violent death, slaughter; Sudden death; As spirit of death; Killing, violent death*; причину смерті: *Act of drowning; Cause / occasion of death; Power causing death; Wound causing death; Death-stroke; Death-bringing tree; Deadly flame; Causing death*; вбивство: *To slaughter an innocent; To commit murder / manslaughter; To kill, slay; To cut down, slaughter; Fill / abundance of slaughter; Killed, slaughtered*; засоби вбивства: *Death caused by sword; To kill by crushing; To kill by drowning; To kill by poison; A killer; As murder*; знищення: *Night is destruction; Deadliness, destructiveness; Destruction of men; Destruction/killing by night; Ruin, destruction; Utter destruction, extirpation; Fallen, dilapidated; Damaged; To fall into ruins; Destroy, devastate; To tumble, fall down*; руйнування домівки: *Destruction of protection / shelter; Destruction of life*; місце вбивства: *Place of carnage*; прокляття: *Perdition*; руйнівника: *As life-destroyer; As devourer; Flood as destroyer*; втратою: *Waste, desolate; Fallen, spoiled, desolate*; поглинання: *To devour, engulf, consume*; послаблення: *(Of stones) loosened; To slip away, be loosened*; здатність спустошувати: *To lay waste; (Of person) to lay waste*; смертельні стосунки: *Deadly bond, embrace; (Thesaurus of Old English)*. Тут ніч асоціюється зі смертю або знищенням.

5) Архетип Бог проявляється у таких прикладах, де ніч – період посту: *Abstinence from food (Thesaurus of Old English)* чи переддень богоявлення: *Eve of Epiphany / Twelfth night (Thesaurus of Old English)*.

6) Архетип Дух (Сатана) виявляється у такому прикладі, де ніч визначається як темна сторона людини або ворог: *When heaven's jewel had fled o'er far fields, that fierce sprite came, night-foe savage, to seek us out where safe and sound we sentried the hall (Beowulf)*.

Висновки. Таким чином, передконцептуальні підвалини концепту НІЧ спостерігаються у таких архетипах, як Аніма / Анімус, Темрява, Персона, Смерть / Тінь, Бог, Дух / Сатана. Характеристика цих архетипів у поезії VII – VIII ст. мають актуалізацію через номінативні словосполучення, де ніч асоціюється зі сліпотою, нечітким баченням та живою істотою; через атрибутивні словосполучення, в яких ніч реалізована як передвесільна, та вербальні словосполучення, які реферують до знищення, руйнування, вбивства, смерті, поглинання, послаблення та спустошення.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні архетипізації концепту НІЧ в інші періоди розвитку англійської мови.

Література:

- Evans V. The Structure of Time: Language, Meaning and Temporal Cognition / V. Evans / Ed. John Benjamins, 2004. – 286 p.
- Langacker R.W. A usage-based model / R.W. Langacker // Topics in Cognitive Linguistics. – Amsterdam : Benjamins, 1988. – P. 127–161.
- Бондаренко Е.В. ВРЕМЯ как лингвокогнитивный феномен в англоязычной картине мира : [монография] / Е.В. Бондаренко. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2009. – 377 с.
- Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 300 с.
- Толстой Н.И. Времени магический круг / Н.И. Толстой // Логический анализ языка. Язык и время / отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Т.Е. Янко. – М. : Индрик, 1997. – С. 17–27.
- Кьеркегор С. Страх и трепет / С. Кьеркегор ; пер. Н.В. Исаевой, С.А. Исаева. – М. : Республика, 1993. – 109 с.
- Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства / Х. Ортега-и-Гассет // Дегуманизация искусства ; пер. С.Л. Воробьева. – М. : Радуга, 1991. – С. 479–517.
- Бондаренко Е.В. Матричное моделирование. Дуальность времени в англоязычной картине мира : [монография] / Е.В. Бондаренко. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2014. – 304 с.
- Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С.Г. Воркачев. – М. : Гнозис, 2004. – 236 с.
- Степанов Ю.С. Основы общего языкознания / Ю.С. Степанов. – М., 1975.
- Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 300 с.
- Юнг К. Архетип и символ / К. Юнг. – М. : Renaissance, 1991. – 306 с.
- Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.
- Белехова Л.И. Архетип, архетипный смысл, архетипный образ у лингвокогнитивному висвітленні (на матеріалі віршованих текстів американської поезії) / Л.И. Белехова // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. – 2015. – № 3. – С. 6–16.
- The Power of Myth / [J. Campbell, B. Moyers, B.S. Flowers] – New York : Anchor Books, 1991. – 293 p.
- Книга символов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.symbolsbook.ru/Article.aspx?id=340>.
- Трессидер Д. Словарь символов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/JekTresidder/index.php.
- Thesaurus of Old English [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://libra.englant.arts.gla.ac.uk/oethesaurus>.
- Beowulf. Poem [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.poetryfoundation.org/poems-and-poets/poems/detail/50114>.
- Old English Online: English Meaning Index [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/eieol/engol-EI-X.html>.

Попельнух Д. А. Архетипизация концепта НОЧЬ в древнеанглийском языке

Аннотация. В статье исследуются способы вербальной актуализации архетипов концепта НОЧЬ в поэтическом дискурсе и документах Великобритании VII – VIII вв. Выбор именно этого периода объясняется тем, что восприятие мира в указанных темпоральных пределах максимально приближено к мифо-эпическому, что из-за особенностей мышления предполагало соответствующую интерпретацию времени и его гипонима – ночи.

Ключевые слова: архетип, концепт, поэтический дискурс, передконцептуальные основания.

Popelnukh D. Archotyping the NIGHT concept in Old English

Summary. The article focuses on different means of verbal implementing the archetypes of the NIGHT concept in poetic discourse, and other documents of the United Kingdom of the VII – VIII centuries. The choice of this period is described by the perception of the world within specified temporal limits as close to the myth-epic that because of special features of thinking it is involved relevant time interpretation and its hyponym, night.

Key words: archetype, concept, poetic discourse, preconceptual basis.